

Karády Viktor

Zsidóság a magyar nemzetépítésben

Előszó a magyar kiadáshoz¹

A jelen kötet bizonyos értelemben történelmi dokumentum, mivel szövege egy közel fél évszázada Párizsban összeállított, majd franciául két részletben publikált tanulmány magyar verziója. Közreadásának körülményeire érdemes röviden emlékeztetni, hiszen tulajdonképpen először jelent meg franciául – mégpedig a francia társadalomtudományok akkoriban induló s nemsokára legolvasottabbá váló, az alapító Pierre Bourdieu nevével fémjelzett folyóiratában² – összefoglaló kísérlet a feudalizmus utáni magyar társadalomfejlődés egyik – talán legfontosabb – kulcskérdésének az empirikus szociológia módszereire alapozott értelmezésére. Nincs megbízható adatunk a tanulmány visszhangjára. Annyit tudni, hogy a szöveg első részét röviddel megjelenése után már lefordította Havas Gábor, Kemény István egyik korábbi munkatársa, amely fordítás jelen kötet szövegének is egyik alapját képezi. Ez az egyéni vállalkozás nem jutott el a kiadás lehetőségéig a kései kádárizmus korában. Annál meglepőbb, hogy a prominens történész Hanák Péter szintén idézi munkánkat ugyanezekben az években – igaz, egyfajta tabudöntő áttörésnek számító könyvében, amelyben Bibó István 1948-as megjelenése óta betiltott, klasszikus esszéje is helyet kapott. Ez időben nem volt szokásos politikailag aktív emigráns szerzőre utalni publikációban.³

A zsidóság helyzetének alakulása a reformkortól a soáig, benne a *numerus clausus* által jelzett politikai pálfordulás a liberális nemzetállamból a korai fasizálódásnak tért nyitó „keresztény kurzusig” a modern magyar nemzetépítés központi témavilágához tartozik. 1848 előtt azért is válhatott az ország a nyomasztó kelet-európai viszonyokból menekülést kereső askenázi zsidóság legfontosabb vándorlási célpontjává, mert itt – főképp a nemesi birtokokon – jó megélhetési lehetőségeket talált, szükség volt gazdasági kompetenciáira és korán felismert készségére, hogy a nemzetépítés liberális projektjében a nemesség támogató partnere lehessen, mint a hiányzó vagy gyenge honi polgárság funkcionális megfelelője. Így az egyre bővülő zsidó elit ennek a vállalkozásnak, a politikai befolyást és hatalmat so-

káig egyedül kézben tartó nemesség mellett s vele szövetségben, a 19. század második felétől elsőrangú szereplőjévé nőtte ki magát. Mint ismeretes, az iparosításban, a bankrendszer kiépítésében, a közlekedési infrastruktúra fejlesztésében, a modern sajtó és könyvpiac megteremtésében, az új művészeti és tömegszórakoztató ágak intézményesítésében (mozik, filmgyártás, fényképészet, kabarék, orfeumok stb.), egyes embertudományok meghonosításában (pszichológia, pszichoanalízis, szociológia), valamint az egész szabadfoglalkozású értelmiségben a zsidóság részvétele és hozzájárulása Magyarországon döntőnek bizonyult. Ez számos társadalomtörténelmi ok miatt sokkal inkább így volt, mint bárhol másutt, ahol zsidók éltek Európában, vagy akár egyebütt a második világháború előtt. Mindehhez tartozik az is, hogy a kettős monarchia végéig a számottevőbb demográfiai súlyú honi allogén kultúrájú kisebbségek között (akik együttesen tulajdonképpen a 19. század végéig még a népesség többségét alkották) egyedül a zsidóság (s ennek nemcsak „reformpárti”, neológ közegei, hanem a betelepedett falusi és kisvárosi ortodoxia túlnyomó része is) vállalta egyértelműen és hathatósan a magyar nemzetépítésben való partnerséget annyira, hogy maguk is legtöbbször erős „magyar tudatot” vettek fel, szemben a legtöbb „nemzetiséggel”. (Az utóbbiak között e tekintetben talán csak a katolikus svábság töredékei, az észak-magyarországi evangélikus „cipszerek” és a szlovákok egy része képezett jelentősebb kivételt.) A nemzetiesedés bármely mutatóját vesszük is (nyelvi magyarosodás, családnév-magyarosítás, iskolai vagy akár templomi tannyelváltás stb.), éppúgy mint a polgárosodás és modernizáció jelzéseit (városiasodás, iskolai mobilitás, középosztályosodás, szekularizáció stb.), a zsidóság egyes – általában többségi – részlegei mindezekben a nemzetépítés szempontjából lényeges folyamatokban megkülönböztetett szerepet játszottak.

Mindezzel középkelet-európai távlatban egyedül Magyarországon alakult a zsidóság beilleszkedése a kialakuló nemzetállamba a nagy nyugati demokráciákhoz hasonlóan, azzal a nem jelentéktelen kü-

Forrás: Wikimedia Commons

Kemény István

Fotó: Kőbányai János

Karády Viktor

lönbséggel, hogy a 19. század végén a honi izraeliták nyers száma, s még inkább népességi részese-
dése (kb. 5 százalék) többszörösére rúgott egész Nyugat-, Dél- és Észak-Európában élő hittársaik megfelelő számainak és számarányinak együttvéve. A nyugatias integráció nem zárta ki – akárcsak több nyugati államban, Németországban vagy Amerikában – a politikai antiszemitizmus generálta konfliktushelyzeteket. Olykor (mint az Egyesült Államok elit magánegyetemeinek felvételi gyakorlatában) még zsidóellenes kvótákat is felállítottak, hogy korlátozzák a bevándorlók ott is számottevő iskolai mobilitását, bár ennek más volt az ideológiai motivációja, mint a trianoni országban. Nálunk a zsidó diákság brutális egyetemi túlselekciónak a zsidó polgárosodás megfékezésére, a zsidóság minden szempontból rendkívüli középosztályosodásának és társadalmi integrációjának leállítására tett kísérletnek bizonyult, az állam felsőoktatásbeli monopóliuma segítségével. Ez tehát ugyanolyan jogfosztó, zsidóellenes állami fellépés volt, mint az 1886-tól az Orosz Birodalomban érvényesített egyetemi zárt számok. A cárok uralma alatt viszont nem volt emancipáció, azaz a zsidók egyetemi felvételének szigorú korlátozása beilleszkedett az őket érintő egyéb durva jogkorlátozások rendszerébe. Amerikában a hasonló funkciójának látszó (bár az

itteninél mindig sokkal tágabb) „zárt számok” csupán a régi, főképp angolszász és protestáns társadalmi elit képzési privilégiumainak igencsak részleges fenntartását célozták egyes rangos magánegyetemen. Ez természetesen nem érintette a zsidó jelöltek akadálytalan bekerülését a közületi vagy más típusú felsőoktatásba, még kevésbé az újabb, közszerepet ellátó, de zsidó közösségek támogatásával alapított „saját” egyetemek látogatását. (Ez utóbbit, egy „zsidó egyetem” létrehozását, amelyre nálunk is volt próbálkozás 1920 után, a magyar törvényhozás elutasította.)

Paradox módon még az ilyen intézményes s egyértelműen zsidóellenes lépések országok közötti összevetése is alkalmas a honi zsidóság integrációjának nyugatias – liberális – sajátosságainak demonstrálására, hiszen az eredeti, multikulturális közegben történő nemzetépítési vállalkozás 1919-ben bekövetkező bukásáig a magyar állam – akárcsak az amerikai (az 1920-as évek elején bevezetett „nemzetiségi” bevándorlási kvóták előtt) – befogadó és emancipáló integrációs politikát folytatott. Így az állam rendre elhárította a politikai antiszemitizmus fenyegetéseit, talán még hatékonyabban is (ahogy ezt a hírhedt tiszzaeszlári rágalomper kimenetele is bizonyítja), mint a demokratikus jogegyenlőség egyes mintaállamai. (Nem felejthető, hogy a

koncepciók per áldozatául esett Dreyfus kapitányt kétszer is képesnek bizonyult elítélni a Harmadik Francia Köztársaság „független” igazságszolgáltatása.) A még kevésbé szekularizált Magyarországon az 1895-ös „receptiós törvény” az izraelita vallásfelekezetnek is ugyanolyan közjogi méltóságot (és állami támogatást) biztosított, mint a többi „történelmi egyháznak”. Mi több, Magyarországon is beengedték a zsidó elitcsoportokat nemcsak az „alkotmány sáncai”, a szavazati joggal bírók közé, de – mint Nyugaton mindenütt (ha Németországba csak kivételesen is) – még a politikai vezető grémium soraiba is. Tisza István már több zsidó születésű vagy származású szakembert vont be az adminisztrációba második kormányzása alatt (köztük Hazai Samu bárót mint honvédelmi minisztert egészen 1917-ig), míg egyes megfigyelők szerint ekkoriban a parlamenti tagság mintegy ötöde már szintén zsidó vagy (leginkább) zsidó kötődésű volt.⁴ A monarchia két utolsó kormányában Vázsonyi Vilmos személyében már hithű zsidó igazságügy-minisztere is volt az országnak. Igaz, mindennek ellenére ezt a szabadelvű integrációs politikát végig csorbította a hagyományos közhivatali funkciók viszonylagos zártsága. Lett légyen szó állami, megyei, községi s (legkevésbé) városi hivatalokról, középiskolai és főiskolai tanárságról, az igazságügy kinevezett szakszemélyzetéről, a kórházak orvosi karáról vagy a hadseregről – ezeknek tisztikara csak feltételesen és igencsak korlátozottan maradt nyitva zsidók előtt, főképp az érintett elitkategoríák területi önvédelme folytán. Nálunk így az állami szinten és az uralkodó nemesség körében „nyugatiasnak” tekinthető befogadás (akárcsak a Monarchia egyéb országaiban) bizony takart markáns „keleties” vonásokat is. Zsidó jelöltek ezek után, akármilyen túlképzettséget tudtak is felmutatni, nem számíthattak közületi állásra a régi rendszer 1945-ös összeomlásáig. Ezek a tendenciák aztán 1919-től kezdve felerősödtek, és a fehérterrorral, a *numerus clausus*-szal, az egyetemi „zsidóverésekkel”, a kevés zsidó közhivatalnok kényszer-nyugdíjaztatásával, no meg az „ébredő” szélsőjobb szervezeteinek színrelépésével megkezdődött a fasizálódás folyamata, ami 1938-tól, a polgári jogegyenlőség alapelveinek törvényhatósági felrúgásával a zsidótörvényeken át a soáig vezetett.

A fentiekkel nemcsak szociológiai kísérletünk problémavilágát próbáltam felvillantani az olvasók előtt, hanem kijelölni esszénk helyét a szakirodalomban. Az 1980-as évekig még alig találni szociológiai vagy társadalomtörténeti ihletésű megközelítést a zsidó-magyar kérdéskörnek. A helyzet szakirodalmi ismereteim áttekintése szerint azóta

sem változott lényegesen. A „zsidókérdés” kommunista tabusítása már eleve csak lassan indult oldódásnak az 1963-as amnesztiával bevezetett „kádári alkucsomag” keretében, amelyet a rendszer az értelmiségre oktrojált. Bár 1989 után ez a tabu hivatalosan megszűnt, egyes elemei messzemenően máig is éreztetik hatásukat. Mindenesetre hasonló ambíciójú globális értelmezése a magyar-zsidó kapcsolatrendszernek azóta sem született. Esszénkben megpróbáltuk mozgósítani az idevágó (s Párizsban számunkra elérhető) ismeretanyag igen széles skáláját egy sor olyan területen, amit a főképp politikai utalásokra alapozott addigi kutatások egyáltalán nem vettek figyelembe. Elemzéseink elsősorban a feudalizmus utáni hazai társadalomfejlődésnek a zsidósággal való kapcsolatban kifejeződő, s osztályok és rétegek szerint eltérő érdekviszonyaira fókuszáltak. Ezekhez azonban felhasználtunk a történelmi irodalom mellett nagyobb volumenű s erősen átrendezett állami statisztikai forrásokat (leginkább az 1890 utáni népszámlálások vallás- és nemzetiségsajátos rétegződési számait), többféle demográfiai adatot, számos szépirodalmi referenciát, sőt recens interjúeredményeket is a vizsgált két korszak akkor még élő tanúival. Így az olvasók többek között olyan sajátos történelmi-szociológiai témákban szembesülhetnek elemzésekkel, amelyek leképezték a zsidók és nem zsidók közötti távolságok és egyenlőtlenségek rendszerét a foglalkozásbeli mobilitásban, a polgárosodás különböző területein, az iskolarendszer használatában, különösen a számos szempontból egyenlőtlen beiskolázási esélyek felekezeti szerinti megoszlásában, az elmagyarosodásban és az asszimilációs identitásváltásban, a felekezeti és nemzetiségi alcsoportok városiasodásában, ami a „zsidó Budapest” toposzának kialakulásához is vezetett, a nyelvi és nominális (családnév szerinti) elmagyarosodás adataiban. Ezen túl tárgyalásra kerülnek a dzsentri habitus tételesen kezelt elemei, a törvényhozással megtámogatott asszimilációs politikák, az antiszemita publikációk súlyának időbeli alakulása a sajtótörténetben, a nemzetiségi elitek számbeli egyenlőtlenségei és politikai opciói a magyar nemzetállamban. Megkerülhetetlennek találtuk a magyar zsidóság unikális adottságainak objektivációit a gyors szekularizáció jelzéseiben, az iskolaválasztásban, a „kitérések” (vallási önfeladás) trendjeiben vagy a kivándorlók számaiban. Közelebbről vizsgáltuk a *numerus clausus* törvény meghozatalának körülményeit mint a minimálisnak szánt hatalmi antiszemitizmus programjának eltérített zászlóshajóját, s ennek konkrét hatását az elitképzés piacának mesterséges átrendezésére.

Az olvasó joggal kérdezhetné, hogy milyenfajta előtanulmányok, kutatási tapasztalat és képzettség jogosította fel a két szerzőt egy ilyen, a *numerus clausus* témáját a magyar társadalomtörténet egészébe visszahelyező esszé megkísérléséhez. Itt utalni lehet arra, hogy mindkét szerző emigráns kutató volt Párizsban, s a vállalkozás mindkettőjük életútjának sajátos állomását képviseli. Az idősebb szerzőnél, Kemény Istvánnál (1925–2008) emigrációs útkeresésének inkább átmeneti stációjáról volt szó, míg nálam, a francia Nemzeti Kutatóközpont (CNRS) már nem kezdő, de akkor még fiatalnak számító kutatójánál szellemi érdeklődésem fordulópontjáról.

István pályája eléggé közismert. Fiatal korától igen széleskörű történelmi és társadalomtudományi olvasottságra tett szert. Bevallottan Hajnal-tanítvány volt, annak az egyetemi történésznek a követője, aki korán kiállt a társadalmi valóság történelmi és a szociológiai megközelítésének egysége mellett. István pályáját a nem lezárt természettudományos (orvosi), filozófiai, közgazdasági és történelmi tanulmányok és 1944-ben a belső ellenállásban való részvételének súlyos megpróbáltatásokkal járó vargabetűje után az 1945-ben még egyetlen államilag finanszírozott társadalomkutató intézmény, a Teleki Intézet kutatójaként kezdte 1947-48-ban. Az intézetet a fordulat évében bezárták, s István tovább folytatta szabadbölcész tanulmányait: indexében többek között Hajnal István, Lukács György, Fogarasi Béla és Szalai Sándor kurzusait egyaránt igazolták. Azután egy középiskolában tanárkodott addig, míg 1956-os szereplése két börtönévet iktatott be az életébe. Ezután szabadúszó értelmiségiként élt, főképp fordításokból, de a szociológia intézményes újrászervezése korában, az 1960-as évek második felében már több kutatásba bekapcsolódott (így a Statisztikai Hivatalban szervezett első honi rétegződésvizsgálatba), hogy aztán az évtized végén több másikat már ő kezdeményezzen és vezessen. Ő volt az első s talán máig az egyetlen rangos szociológus az országban, aki az 1970-es évek fordulóján valódi iskolát alapított az ipari munkásság, a szegénység és a cigány népesség élet- és munkakörülményei tárgyában folytatott nagyszabású, elmélyült, a társadalomantropológia eszköztárát itthon megújító felmérései körül. A „tudományos iskola” kifejezést szó szerint kell érteni, hiszen kutatásait nyilvános vagy magánszervezésű szemináriumok munkáira kísérte, amelynek hallgatói közül nem egy később a szakmai közösség élvonalába került. A kádári tudománypolitika ezeket a kutatásokat kezdetben anyagilag támogatta, később inkább csak eltűrte, bár az eredmények publikálását már csupán szelektíven engedélyezte, majd lé-

nyegében betiltotta. 1973 felé már csak állástalan szabadúszóként tudott működni, ami a korabeli körülmények között a törvényesség határán lévő egzisztenciát jelentett. Első felesége halála után, 1977-ben, konkrét szakmai perspektívák nélkül emigrált Párizsba. Bár már régóta közeli kapcsolatban voltunk, témavilágaink különbözősége addig nem engedte meg, hogy közös kutatáson gondolkozzunk. A Bourdieu Intézet székhelyén lévő Raspail körüti irodámat azonban egy ideig meg tudtam osztani vele, s a korábbinál gyakoribb együttléttel mintegy természetesen napirendre került az együttműködés terve. Ez annál ígéretesebbnek mutatkozott, mivel a Bourdieu-csoport nem sokkal korábban (1975) indította be a szociológiából és egyéb társadalomtudományokból széles körben merítő folyóiratát (*Actes de la Recherche en Sciences Sociales*), amely eredményeink gyors közlésével kecsegtetett. (Ez rövid határidővel meg is valósult.) Mindkettőnknek fontos volt a francia nyelvű publikáció, talán Istvánnak különösképp, hiszen addig nem publikált emigrációs fogadó közegének nyelvén. Ezt azután is ritkán tette, hiszen több tucat könyve és más publikációi közül csak egy magyarból fordított francia kötetet találni, az 1956 utáni honi munkásosztályról írt – igen fontos – tanulmányaival. István ugyanis közös munkánk után tudtommal – és publikációs jegyzéke tanúsága szerint – nem folytatott többé a magyar zsidóság múltját érintő kutatásokat. Igaz, Kende Péterrel együtt gondozták a „Magyar füzetek” (*Cahiers hongrois*) könyvsorozatát, a magyar politikai emigráció talán legfontosabb – és itthon is legolvasottabb – termékét, amelyben már 1984-ben külön kötet jelent meg az 1945 utáni honi zsidóságról. (Ezek a kis formátumú, sűrűn szedett könyvek könnyen kerültek át a vámcaenzúra hálóján.) Egyéb munkáiban és megszólalásaiban, így a Szabad Európa Rádióban elhangzó adásaiban sem került el a zsidóság témáját, ám mindezt már újabb vizsgálódások nélkül. Útjaink később e téren is elváltak.

A zsidóság témája a magyar nemzetállamban emlékeim szerint saját ötletem volt, s nem véletlenül, annak ellenére, hogy korábban én sem publikáltam még erről, eltekintve a francia szociológiai iskola két alapító – zsidó – szerzője (Durkheim és Mauss) szétszórt műveinek kiadási munkálataitól. Viszont annál többet kutattam és jelentős volumenű dokumentációt gyűjtöttem ezen a területen sokféle szakosított – akkoriban csak papíralapú – dossziékban. Első kutatásaim értelemszerűen – a klasszikus szociológiai szövegek gondozásának folyományaként – a szociológus diszciplína történetére, és az annak sikerét tulajdonképpen lehetővé tevő francia egyetemi rendszerre, különösen a napóleoni egye-

tem (*Université de France*) bölcsészkarai személyzetére koncentráltak. Tekintettel azonban arra, hogy ez utóbbinak elsőrangú képzőhelye az Ulm utcai *Ecole Normale Supérieure* volt, érdeklődési horizontomon elkerülhetetlenül megjelent a budapesti Eötvös Collegium is, amelyet annak idején a *Normale* mintájára alapítottak 1895-ben, és ami a pisai, szintén még napóleoni alapítású *Scuole Normale Superiore* mellett a *Normale* egyetlen európai társintézetének számított több mint egy fél évszázadon át, 1950-es felszámolásáig. Így 1972 nyarán a CNRS és az MTA közötti csereprogram keretében egy hónapot töltöttem Budapesten, ahol első dolgom volt a híres Collegium levéltári forrásainak azonosítása. E mellett beültem a KSH könyvtárába, hogy átnézzem a régi népszámlálásoknak az értelmiségre vonatkozó számszerű forrásait. Itt valóságos sokkhatást gyakorolt rám egy hármas felismerés. Egyrészt, hogy Magyarországon publikált és – ahogy ez már az Eötvös Collegium irattárában kiderült – levéltári források tömege áll rendelkezésre a művelt középosztályok felekezeti megoszlásáról. Hasonló vallási adatsörmögés a korán szekularizált nagy nyugati demokráciákban már a 19. században sem létezett, Németország részleges kivételével. (Franciaországban ilyen a forradalom óta nem jelent meg közületi forráskiadványokban.) Másrészt az Eötvösben már a felvett és visszautasított diákokra vonatkozó személyi lapokból is nyilvánvalóvá vált, hogy itt az értelmiségi képzőhelyek iratai egy sor szociológiailag kulcsfontosságú információt tartalmaznak a hallgatóság társadalmi háttéréről, iskolai pályájáról és eredményeiről. Ilyenek az akkoriban általam jobban ismert francia közoktatásban párjukat ritkítják, azaz tulajdonképpen csak kivételesen, némelyik, kizárólag versenyvizsgán át elérhető csúcshintézményben lelhetők fel. Végül rögtön feltűnt az 1945 előtti évekig az igen látványos zsidó túlsúly a legtöbb városi középosztálybeli és vállalkozói kategóriában. Erről a számomra elérhető olvasmányokban eddig nem értesültem, hiszen a pártkonform – egyébként gazdag – gazdaságtörténelmi irodalom is szívesen elsiklott e felett az apró tény felett. Rögtön megvilágított számomra, hogy a modern magyar középosztályoknak (1919-ig, de olykor 1944-ig), így az egész nemzetépítési folyamatnak unikális sajátossága volt az Európában egyedülállóan magas szintű (a legtekintélyesebb szakmákban többségi vagy többség közeli) zsidó részvétel. Ez a felismerés azonnal lázas aktivitásra serkentett arra nézve, hogy a maximális adattömeget begyűjtsem, s azt tematikus dossziéba rendezzem a diákság, az iskolai intézmények oktatói és az egész művelt középosztály felekezeti megosztottsága tárgyában. Nem kis

anyagi áldozattal több helyi munkatársat bíztam meg az adatfeltárási és -kiírási, valamint másolási munkákra, hogy ezek távollétemben is haladjanak. Az 1970-es évek közepén már tetemes adatbankok felett rendelkeztem, főképp – de távolról sem csupán – az iskolai egyenlőtlenségek területén. Így amikor Istvánnal közös tervünk megvalósítására sor került, a legtöbb számszerűsítendő témára nézve már sokféle nyers adatot tudtam fiókjaimból előteremteni. (Későbbi, a zsidóságra fókuszáló, immár kétszázánál több publikációmban gyakran visszatértem esszénk témafonalainak számos részletére, franciául is, jó tucatnyi nagyobb tanulmányal magában az *Actes*-ban.)

A fentiekből kitűnik, hogy hozzáadott értékkinálataink az Istvánnal való közös munkában jól kiegészítették egymást. Az elsősorban szaktörténeti részlemezéseknél (mint a dzsentrikérdés vagy a *numerus clausus* törvény meghozásának körülményei) főképp István történelmi tudására és a publikáció céljaihoz végzett irodalmi vizsgálódásaira támaszkodtunk. A statisztikai adatszerzés és elemzés inkább rám hárult, akárcsak a mozgósítandó nyers források azonosítása. A francia íródiák szerepét értelemszerűen szintén nekem kellett vállalnom, hiszen ebben már volt ekkoriban valamelyes (évtizedes, de távolról sem elégséges) gyakorlatom. Ez sajnos nem ritkán meg is látszik szövegünk szükségesnél öblösebbre sikerült körmondainak, amelyek – bár sokat nyestem belőlük a revízió során – félő, hogy a magyar fordításban is átütnek. Pedig szövegünk, mint minden, ami az *Actes*-ben akkoriban megjelent, kitűnő „bennszülött” francia szaklektorunk, Pascale Maldidier körültekintő és szigorú olvasatán is keresztülment.

A kötet szerkesztési munkája során néhány egyértelmű elírást vagy szöveghibát kijavítottam, illetve a nem egészen pontos irodalmi utalásokat igyekeztem kiegyesíteni. Munkánknak a francia olvasó igényeire szabott címét, illetve néhány fejezet vagy táblázat túl körülményesnek ítélt alcímét meg kellett ugyan változtatni, s egy alcímet betoldani az érintett, túl hosszúra sikerült fejezet kettéosztása folytán, de a franciául megjelent szöveg semmi más érdemi módosulást nem szenvedett a magyar verzióban. Az eredetileg két részben publikált szöveg fordításai⁵ nem szó szerinti pontosságra, inkább értelem szerinti megfelelésre törekedtek. Alapos revízió utáni állapotukban jelennek meg itt, amelyben esetenként – kivételesen – néhány kiegészítő kifejezés vagy mellékmondat is előfordul. A fordítói munka termékeit megpróbáltam – például a túl hosszú mondatok felaprózásával – gördülékenyebbé tenni. A szövegben eredetileg s néha ismételt-

ten is teljes bibliográfiai apparátusukkal idézett szakirodalmi utalásokat csak lerövidítve hagytam helyükön vagy számozott jegyzetekben, s a teljes irodalomjegyzéket, benne néhány konkrétan nem idézett, de használt publikációval együtt, a tanulmányunkat követő oldalakra helyeztem át. Az idézett vagy használt korabeli szakirodalmat változatlanul hagytam, későbbi címekkel való, mégoly kínáló kiegészítések nélkül. Vállalkozásunk magyar verziója ebben az értelemben is kordokumentum. Az inkább elemző vagy elméleti és főképp demonstratív és empirikus jelzéseket tárgyaló szövegrészek tipográfiai megkülönböztetése – talán két kivétellel – szintén fennmaradt. A magyar kiadás egyetlen valódi újítása jelen előszó mellett a tárgy- és személynévmutató. Ez remélhetőleg megkönnyíti a tájékozódást ebben a meglehetősen komplex témavilágú esszében, amely a soá előtti, sokak által feltételezett magyar-zsidó „szimbiózis” egyfajta sommás enciklopédiájának is tekinthető.

JEGYZETEK

- 1 A könyv az ideai könyvhétre jelenik meg a Múlt és Jövő Kiadónál.
- 2 Les Juifs dans la structure des classes en Hongrie. Essai sur les antécédents historiques des crises d'antisémitisme au XXe siècle. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 22, juin, 1978, 25–59; Antisémitisme universitaire et concurrence de classe: la loi de numerus clausus en Hongrie entre les deux guerres. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 34, septembre, 1980, 67–96.
- 3 Hanák Péter: A lezáratlan per. A zsidóság asszimilációja a Monarchiában. In: *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus*. Szerk. Hanák Péter. Budapest, Gondolat, 1984, 362 és 377.
- 4 Az 1910-es években 6 vagy 8 zsidó származású miniszterről és 9 államtitkárról tud az irodalom, ugyanakkor, amikor a felsőháznak 16 ilyen tagja volt és 1913-ban Heltai Ferenc személyében Budapest főpolgármestere is zsidó volt. Andrew C. Janos, *The Politics of Backwardness in Hungary 1825-1945*, Princeton, Princeton University Press, 1982, 178-179.
- 5 A könyv első felének nyersfordítását Havas Gábornak köszönhetem, aki ezt anyagunk francia megjelenése után egy sajnos holtában született magyar kiadás reményében készítette, míg a második rész francia szövegét Fáber Ágoston adta vissza magyarul.

Csillik Kristóf

Aki a lángot viszi

*Ó, munka, de kemény vagy!
Nem voltam kint egész nap.
Jaj, a hátam recseg-ropog!
Csontjaimmal dobogatok.*

*Három sarkot mentem futva,
üres volt az egész utca,
hol vagy hold meg csillagok,
botorkálok, vak vagyok.*

*A kulcsom meg otthon maradt,
megfagyok a kertek alatt,
dörzsölgetem lúdbőrömet,
minden sötét, minden süket.*

*Hobó, de most jön valaki!
Zibálását is hallani!
Kék kabátja ütött-kopott,
csont-kezeben fáklya lobog.*

*Futott, futott, felém futott,
nem állt meg, csak tovább futott,
a kezembe fáklyát nyomott,
nem állt meg, csak tovább futott.*

*És most az üres éjszakában
rohanok a fáklyácskával.
Futok, futok és zibálok,
én viszem tovább a lángot.*